

УДК 343.98

МІСЦЕ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗА УЯВНИМИ ОБРАЗАМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВПІЗНАННЯ В СИСТЕМІ ФОРМ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

PLACE FOR IDENTIFICATION MENTAL IMAGE RECOGNITION DURING IN FORMS FORENSIC IDENTIFICATION

Бобонич Є.Ф.,
кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідного сектора
*«Центр досліджень проблем прав людини» юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Розглядаються новели кримінального процесуального законодавства України, що регулюють процедуру впізнання. Досліджуються ознаки зовнішності людини, за якими може проводитися така слідча дія. Визначається місце різних видів упізнання в системі форм криміналістичної ідентифікації.

Ключові слова: об'єкти та форми криміналістичної ідентифікації, ідентифікація об'єкта за уявним образом, анатомічні і функціональні ознаки зовнішності людини, сукцесивне, симультанне впізнання.

Рассматриваются новеллы уголовного процессуального законодательства Украины, регулирующие процедуру опознания. Исследуются признаки внешности человека, на основании которых может проводиться такое следственное действие. Определяется место различных видов опознания в системе форм криминалистической идентификации.

Ключевые слова: объекты и формы криминалистической идентификации, идентификация объекта по воображаемому образу, анатомические и функциональные признаки внешности человека, сукцесивное, симультанное опознание.

The innovations of criminal procedural legislation of Ukraine which regulate process of recognition are examined. The author investigates features of person's appearance on basis of which an inquisitional action can be conducted. The place of different types of recognition is determined in system of forms of criminalistic identification.

Key words: objects and forms of forensic identification, identification of object by mental images, anatomic and functional features of a person's appearance, suktsesivne, simultaneous identification.

Актуальність теми. Метою проведення впізнання є забезпечення встановлення зв'язку підозрюваного (обвинуваченого), предмета або іншого об'єкта (трупа) з подією, що розслідується.

Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, за якої особи, що впізнає у встановленому законом порядку, на-

дається можливість встановити тотожність (схожість, відмінність) раніше сприйнятого ним при обставинах, що мають значення для справи, шляхом порівняння ознак і властивостей пред'явленого для впізнання об'єкта з його уявним (мисленим, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи, що впізнає.

Окремі процесуальні, криміналістичні і психологічні аспекти пред'явлення для впізнання досліджувалися в працях таких науковців, як В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, М.О. Головецький, В.Г. Гончаренко, Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко, С.М. Лозова, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько та деяких інших. Враховуючи новели Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) щодо можливості проведення впізнання людини за голосом та ходом, залишаються спірними питання щодо місця процедури проведення впізнання серед інших форм криміналістичної ідентифікації, процесуальної (доказової) допустимості проведення впізнання за іншими (прямо не зазначеними в кримінальному процесуальному законодавстві України) анатомічними та функціональними ознаками зовнішності людини, що негативно впливає на слідчу практику. Таким чином, стаття присвячена аналізу окремих спірних питань щодо анатомічних та функціональних ознак особистого елементу зовнішності людини, за якими може проводитися впізнання, а також психологічних моментів (видів) відтворення мисленого (уявного, ідеального) образу об'єкта впізнання, що зберігся в пам'яті людини.

Зазначений аналіз, на наш погляд, слугуватиме вдосконаленню практики проведення процедури впізнання в контексті положень кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що пред'явлення для впізнання як слідча дія було передбачене ст. ст. 174, 175 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, однак перелік ознак зовнішності особи, за якими може бути проведене впізнання, було значно вужчим у порівнянні з новелами нині діючого Кримінального процесуального кодексу України.

Визначаючи місце ідентифікації за уявним (мисленим, ідеальним) образом, слід зазначити, що в криміналістиці виділяють дві форми відображення, та, відповідно, форми ідентифікації:

- матеріально-фіксовану (за відображенням об'єкта в матеріальних слідах);
- психофізіологічну, коли ідеальний (мислений, уявний) образ об'єкта закріплюється (відображається) в пам'яті людини.

Особливістю психофізіологічної ідентифікації є те, що на відміну від матеріально-фіксованого відображення вона може бути здійснена не будь-якою особою (наприклад, слідчим, суддею, експертом), а лише конкретною особою, яка безпосередньо спостерігала об'єкт.

Ідентифікація за ідеальним відображенням ознак об'єкта найчастіше здійснюється при пред'явленні до впізнання живих людей, трупів, предметів. Особа, що проводить впізнання, ототожнює об'єкт за уявним образом, що зберігся в її пам'яті. Уявний образ виступає ототожнюючою ознакою, а сам об'єкт – ототожнюваним.

Відповідно до ст. ст. 228–230 Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі – КПК України) виділяються три різновиди впізнання: 1) «пред'явлення особи для впізнання» (ст. 228), «пред'явлення речей для впізнання» (ст. 229), «пред'явлення трупа для впізнання» (ст. 230). У свою чергу, впізнання особи (ст. 228) може відбуватися за двома критеріями: а) за ознаками її «зовнішнього вигляду та іншими прикметами» (ч. 1 ст. 228) або під час безпосереднього спостереження особи (ч. ч. 1–5 ст. 228) або за фотознімками, матеріалами відеозапису (ч. 6 ст. 228); б) «за голосом і ходом» (ч. 9 ст. 228 КПК). При цьому вперше в кримінальному процесуальному законодавстві України закріплене положення про можливість проведення впізнання особи за її «голосом і ходом».

Вирішуючи питання про місце зазначених різновидів впізнання в системі форм та об'єктів криміналістичної ідентифікації, слід нагадати деякі загальні положення криміналістичної ідентифікації.

Криміналістична ідентифікація – це метод встановлення відносної або абсолютної істини в кримінальному судочинстві, який означає встановлення співпадіння ознак об'єкта або людини за сукупністю певних загальних та особливих ознак. Кримінальне провадження не за встановлення абсолютної істини в кримінальному судочинстві, а має на меті встановлення істинності (неправдивості) лише тих обставин справи, що мають юридичне значення.

З іншого боку, враховуючи, що специфіка криміналістичної ідентифікації полягає в індивідуальному ототожненні, тобто встановленні повного співпадіння ознак конкретного об'єкта, слід вважати, що метою криміналістичної ідентифікації є пошук абсолютної істини в процесі кримінального судочинства.

Традиційно в криміналістиці виділяють: ототожнювані об'єкти, тобто об'єкти, що ідентифікуються; та ототожнюючі об'єкти – об'єкти, що ідентифікують. Відмінність між зазначеними видами об'єктів полягає в тому, що ототожнюваним може бути один об'єкт, а ототожнюючих об'єктів може бути декілька.

В науці криміналістики та на рівні кримінального процесуального законодавства України до об'єктів, що ідентифікуються (пред'являються для впізнання) відносяться:

- люди (обвинувачені, підозрювані, потерпілі та ін.) (ст. 228 КПК України);
- речі – різні матеріальні предмети (одяг, засоби і знаряддя злочину, ділянки місцевості, приміщення тощо (ст. 229 КПК);
- труп (ст. 230 КПК).

До ототожнюючих, тобто об'єктів, що ідентифікують, відносять: різні частини тіла людини, зброю, фотознімки, документи та ін. – тобто все те, що залишає в собі відбиток (сліди) ідентифікованого об'єкта.

У контексті «пред'явлення для впізнання» такими об'єктами, що ідентифікують, на наш погляд, будуть виступати: зовнішній вигляд особи та «інші прикмети» (ч. 1 ст. 228), фотознімки, матеріали відеозапису (ч. 6 ст. 228), голос і хода (ч. 9 ст. 228 КПК).

У теорії криміналістики під ідентифікацією людини за ознаками зовнішності традиційно розуміють сукупність теоретичних положень про ознаки зовнішнього вигляду людини, способи їх збирання, вивчення і методи використання з метою вирішення завдань кримінального судочинства. Ознаки зовнішності людини в криміналістичному аспекті можна поділити на два види: власні та супутні.

Власними називають ті ознаки, які належать людині від народження, або природно набуваються в процесі життя. Такі ознаки стосуються будови тіла людини, органічно властиві зовнішньому вигляду людини, невід'ємно їй належать. Наприклад, будова руки людини. Рука росте і видозмінюється протягом життя людини, але цей процес характерний внутрішнім процесам життєдіяльності людського організму.

Власні ознаки зовнішності людини, в свою чергу, можна поділити на 3 види: загальнофізичні, анатомічні та функціональні.

До загальнофізичних відносять ознаки статі, віку, зміни густоти та кольору волосся, ознаки етноантропологічного типу – тобто, це ознаки, що стосуються будови тіла людини (в цілому та окремих його частин).

До функціональних слід віднести такі ознаки зовнішності людини, які придбаваються нею вже після народження, або характеризують її поведінку (спосіб) або дії людини. До функціональних ознак можна віднести: ходу, звичну позу людини, жестикуляцію, артикуляцію, міміку, звички особи та ін.

Супутніми називають ознаки, що не є невід'ємними від зовнішності людини, але доповнюють її поведінку, дають уявлення про особливості способу життя людини: особливості носіння одягу, окулярів, взуття, годинника, інших побутових носильних речей).

Постає питання: до яких ознак зовнішності людини можна віднести голос та ходу (ч. 9 ст. 228 КПК)? Голос – це анатомічна ознака власного елементу зовнішності людини. Хоча в процесі життя голос людини може змінюватись, наприклад, від віку, травми, паління тощо, проте й інші анатомічні ознаки власного елементу зовнішності людини можуть піддаватися віковим або механічним змінам. Хода людини, очевидно, відноситься до функціональних ознак власного елементу зовнішнього вигляду людини.

Процедура проведення впізнання (ст. ст. 228–230 КПК України) віднесена до слідчих дій, метою яких є «отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» (ст. 223 КПК України). А отже, до ознак, за допомогою яких можна ідентифікувати об'єкт (такі, які мають кримінально-процесуальне значення доказу у справі), віднесені: зовнішній вигляд особи та «інші прикмети» (ч. 1 ст. 228), голос і хода людини (ч. 9 ст. 228 КПК). У зв'язку з цим постає питання: чи відповідатиме кримінальному процесуальному законодавству, та чи матиме доказове значення проведення впізнання об'єкта за іншими ознаками, такими, наприклад, як: смак, запах, через органи тактильного відчуття (дотику)? Сучасні дослідники проблематики пред'явлення для впізнання, зокрема, пишуть, що виявлення сутності пред'явлення до впізнання як слідчої дії, під час якої учасникам кримінального процесу пред'являються для впізнання раніше сприйняті ними через органи відчуттів (зору, слуху, запаху, дотику, смаку) об'єкти матеріального світу або носії об'єктивних відображень вказаних об'єктів, причиново пов'язані з подією злочину з метою встановлення totoжності, групової належності або відмінності. В основі пред'явлення для впізнання лежить процес порівняльного аналізу об'єкта, що відобразився в пам'яті людини, і об'єкта, який пред'явлений для впізнання [2, с. 5].

Відповідно до ч. 1 ст. 228 КПК України впізнання особи може здійснюватися за ознаками «зовнішнього вигляду та іншими прикметами», що начебто дає можливість ознаки запаху, дотику, смаку відносити до «інших прикмет» зовнішнього вигляду людини. Проте, виходячи з загального змісту положень ч. 1 ст. 228 КПК, в цій нормі мова йде про процедуру проведення впізнання за прикметами, які особа візуально спостерігала, через що слід констатувати, що процедура проведення впізнання за ознаками запаху, дотику і смаку не передбачена кримінальним процесуальним законодавством України, і результати такого роду впізнання не матимуть доказового значення.

Аналогічно постає питання: чи допускає кримінальне процесуальне законодавство України впізнання людини за іншими, крім ходи, функціональними ознаками зовнішнього вигляду людини, такими як: мова (мова і голос – не totoжні поняття), жестикуляція, артикуляція тощо. Очевидно, що такі функціональні ознаки можна розглядати, як «інші прикмети» зовнішнього вигляду людини (ч. 1 ст. 228 КПК), але з певних причин в ч. 9 ст. 228 КПК України законодавцем виділена одна функціональна ознака – хода, і не названі інші ознаки функціонального характеру, за якими може проводитися впізнання людини. Очевидно, що ця прогалина кримінального процесуального законодавства штучно звужує можливості проведення впізнання особи.

Крім цього, слід наголосити на тому, що на ідентифікацію об'єкта під час проведення впізнання великий вплив можуть здійснювати фактори як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру.

До них відносять стан її органів відчуттів, стан у момент сприйняття, властивості пам'яті [3, с. 73]. Крім суб'єктивних факторів на якість сприйняття і подальшої реалізації інформації про події і ознаки окремих власти-

востей здійснюють об'єктивні умови сприйняття – відстань до об'єкта, рівень його освітленості, наявність перешкод, що ускладнюють сприйняття та ін., а також особиста зацікавленість упізнаючої особи [4, с. 146].

У процесі пред'явлення для впізнання особа, що впізнає, співставляє ознаки і властивості запропонованих об'єктів, і мисленим образом, що зберігся в пам'яті особи раніше сприйнятого об'єкта, і робить висновок про totoжність, схожість або відмінність [2, с. 5].

Наступним спірним залишається питання процесу впізнання за психологічним змістом. Зокрема виділяють дві форми сприйняття:

- впізнання, що супроводжується суцесивним впізнанням, яке полягає в послідовному порівнянні ознак образу, що раніше сприймався суб'єктом із пред'явленим об'єктом;

- впізнання, що супроводжується симультанним впізнанням, тобто одномоментним отоотожненням добре відомого об'єкта.

У криміналістичній літературі висловлена думка, що схильність до симультанного або суцесивного узнавання залежить від індивідуальних психічних особливостей людини. На продуктивність узнавання впливають соціальний досвід впізнаючого, його воляова активність, тип пам'яті, час, який минув із моменту сприйняття об'єкта до моменту пред'явлення його для впізнання, та інші умови [5, с. 214]. Однак, як відмічають А.Ф. Волобуєв та С.М. Лозова, наведені характеристики двох типів сприйняття достатньо рідко зустрічаються в чистому виді. Частіше вони взаємодоповнюються, оскільки найбільш продуктивним є сприйняття, що спирається на позитивні характеристики обох типів. Таке сприйняття поєднує в собі елементи синтетичного і аналітичного сприйняття [3, с. 73]. На наш погляд, вибір виду психологічного впізнання залежить не від типу пам'яті впізнаючої особи, а від особливостей попередньої взаємодії такої особи з об'єктом, що впізнається.

Наведемо аргументи на користь такого висновку. По-перше, якщо об'єкт добре відомий особі, що впізнає за пред'явленими ознаками, – завжди матиме місце не суцесивне, а симультанне впізнання. Тобто тип впізнання залежатиме не від психологічних особливостей пам'яті впізнаючої особи, а від особливості об'єкта (добре відомий) впізнання, або процесу (обставин) попередньої взаємодії з таким об'єктом. По-друге, трапляються випадки впізнання живої людини за функціональними, динамічними ознаками – ходою, мімікою, голосом, мовою. Наприклад, у випадку, якщо особа (свідок) чула розмову підозрюваного (обвинуваченого), але не бачила його обличчя, або якщо спілкувалася з ним по телефону тощо. У такому випадку особа, що впізнає, як правило, не може виділити окремі функціональні ознаки об'єкта, а сприймає об'єкти впізнання цілісно. Тобто, впізнаюча особа психологічно (незалежно від типу пам'яті) не в змозі розкласти об'єкт впізнання на складові частини, як це має місце при суцесивному впізнанні, а впізнає об'єкт одномоментно, що є характерним для симультанного впізнання.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що в новелах кримінального процесуального законодавства України, що регулюють процедуру впізнання, штучно звужені види ознак зовнішності людини, за якими може проводитися така слідча дія, що потребує внесення відповідних доповнень у ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України. Крім цього, вибір психологічного типу впізнання (суцесивне або симультанне), на наш погляд, у більшій мірі залежить не від особливостей пам'яті особи, що проводить впізнання, а від особливості об'єкта (добре відомий) впізнання або процесу (обставин) попередньої взаємодії впізнаючої особи з таким об'єктом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України / Голос України від 19.05.2012 / № 90-91.
2. Михайлов А.Е. Предъявление для опознания (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. (12.00.09) / А.Е. Михайлов. Владимирский юрид. ин-т Фед. сл. исп. накл. – Владимир. – 2011. – 22 с.
3. Волобуєв А.Ф. Про сутність та психологічні засади пред'явлення для впізнання / А.Ф. Волобуєв, С.М. Лозова // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 70–74. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vafpdv.pdf>.
4. Бахін В.П., Гончаренко В.Г. Як розкриваються злочини. (Криміналістика у питаннях та відповідях). – Київ. – 1996. – 200 с.
5. Маклаков А.Г. Общая психология : учебн. / А.Г. Маклаков. – СПб. : Изд-во «Питер». – 2000. – 592 с.